

УДК 340.134

Надія Левицька,*канд. юрид. наук, доцент кафедри основ права України
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ЮРИДИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ТА СИСТЕМА ПРАВА: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Стаття присвячена сучасному порівняльному аналізу термінів «юридична конструкція» та «система права» на основі наукових досліджень. Зроблено висновок, що ці категорії є цілісними і самостійними правовими явищами, кожне з яких займає власне місце в механізмі правового регулювання, що юридична конструкція володіє більш високим рівнем організації та має більший регулятивний та правореалізаційний потенціал, ніж система права.

Ключові слова: юридична конструкція, система права, норма права, правовий інститут, цілі, функції, уніфікація.

Постановка проблеми. В умовах модернізації правова система України для того, щоб відповідати сучасним вимогам, потребує нових шляхів пізнання права. Зміст права при більш детальному аналізі виявляється об'ємним, багатомірним, що включає багато правових явищ, з яких складається цілісний юридичний організм. Право за своєю суттю є системою [1, с. 22, 27], а застосування системних понять може надати методологічну допомогу в більш глибокому розумінні взаємозв'язку елементів права. Позасистемні зв'язки права впливають на внутрішньосистемні, і навпаки. Нині актуальний науковий аналіз із позицій правового моделювання певного сегменту суспільних відносин, що здійснюється за допомогою юридичних конструкцій і правових засобів. Така ситуація зумовлена тим, що саме системний підхід дозволяє показати цілісність системи права, гармонійний взаємовплив його елементів, те, чому саме норми права об'єднуються в окремі інститути, а ті у свою чергу утворюють більш нормативні масиви.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження через спектр юридичної конструкції в системі права вкрай важливе: воно дає змогу глибше спроектувати сутність, призначення, структурну організацію змісту права. Незважаючи на те, що вивченню проблематики юридичних конструкцій приділено увагу у багатьох наукових працях учених (С. Алексєєв, Н. Влащенко, Г. Гурвіч, Ж. Дзейко, А. Іванчин, Р. Ієрінг, В. Карташов, Т. Кашаніна, Д. Керімов, Б. Кістяківський, М. Коркунов, О. Мурашин, В. Нерсесянц, А. Піголкін, М. Тарасов, Ю. Тихомиров, Ю. Шемшученко, О. Черданцев, О. Ющик та ін.), а також захищено ряд дисертацій за останні роки в Україні (А. Осауленка «Нормативна конструкція ретроспективної відповідальності у публічному праві сучасної України»; І. Бабіна «Юридична конструкція податку»; А. Дутко «Юридичні конструкції та їх використання в законотвірчій практиці України»), є певне різноголосся щодо поняття юридичних конструкцій, їх класифікації та визначення їхньої ролі, значення у складній системі правових

явищ. Така категорія, як «система права», була об'єктом глибокого наукового дослідження, яке зумовлене універсальним характером даної правової категорії, у працях таких відомих учених, як: С. Алексєєва, С. Братусь, Л. Дембо, М. Марченко, Д. Керімова, А. Піголкіна, С. Полєніна, Ю. Тихомиров, Л. Явич, В. Якушева та ін. В Україні основні закономірності виникнення, існування, розвитку системи права розглядаються в роботах таких учених, як С. Бобровник, П. Євграфов, В. Горшенєв, А. Заєць, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, О. Лисенкова, Л. Луць, В. Погорілко, С. Погребняк, І. Погрібний, П. Рабінович, О. Скакун, М. Цвік, О. Ющик та ін.

Метою даної статті є розгляд з використанням методологічного підходу юридичних конструкцій як понятійної форми юридичного мислення, яка виражена в системі норм, впливу юридичної конструкції на елементи системи права та з'ясування співвідношення таких правових категорій, як «юридична конструкція» та «система права».

Виклад основного матеріалу дослідження. Використовуючи принцип єдності і диференціації, на основі якого будуються всі системні утворення в системі права, виокремимо співвідношення юридичної конструкції та системи права, яке дозволить не тільки забезпечити наукову визначеність, але й виявити значення досліджуваних правових явищ у їх формуванні. Більшість вітчизняних та зарубіжних учених юридичні конструкції розглядають у таких значеннях: як один із засобів юридичної техніки, тобто техніки відображення правових норм у законах, інших нормативних документах [2, с. 497]; як елемент змісту права [3]; як прийом (засіб) наукового пізнання, а також засіб тлумачення норм права та встановлення юридичних фактів [4, с. 120-154]. Кожна юридична конструкція є сукупністю об'єктивно необхідних упорядкованих і взаємопов'язаних елементів. При цьому, з одного боку, юридичні конструкції самі є системами, а з іншого – самі логічно організовані в систему більш високо-

го рівня, виступаючи її елементами [5, с. 156]. До того ж юридична конструкція повинна бути внутрішньо несуперечливою, а всі її елементи мають бути чітко визначені в законодавстві [6, с. 69]. Відсутність у юридичній конструкції одного з елементів або додавання зайвих елементів веде до дефектів у законодавстві – виникненню колізій, прогалин у праві [7, с. 68].

У загальній теорії права систему права розуміють як зумовлену економічним і соціальним устроєм структуру права, що відображає внутрішню узгодженість і єдність юридичних норм і одночасно їх поділ на відповідні галузі та інститути [8, с. 75]; як наукову конструкцію, яка має суб'єктивну основу, однак їх водночас може існувати декілька [9]; як сукупність чинних принципів і норм права, якій притаманні єдність, узгодженість, диференціація (поділ) і групування норм у відносно самостійні структурні утворення (інститути, галузі та підгалузі права); як сукупність впорядкованих і взаємоузгоджених між собою норм права, які характеризують внутрішню будову права [10, с. 812].

Аналізовані явища як базові поняття концепцій юридичної конструкції та системи права покликані забезпечувати досягнення цілей правового регулювання. Метою створення юридичної конструкції пов'язують з появою «правових ситуацій», тобто типових життєвих ситуацій, що вимагають правового вирішення [11, с. 24-41]. Румунська дослідниця А. Нашіц з посиланням на R. Saleilles, F. Geny, J. Dabin, а також на G. Marty і P. Ruyaud пише про «центральну ідею» конструкції, навколо якої відбувається угруповання комплексу норм на основі їх логічної єдності [12]. Система права є внутрішньо єдиним і цілісним нормативним утворенням, частини якої виконують самостійну роль у механізмі впливу права з метою їх упорядкування та задоволення суб'єктивних інтересів та потреб їх учасників. Єдність системи права зумовлена єдністю цілей і завдань правового регулювання, єдністю правових принципів, що визначають сутність права, а також єдністю системи в регулюванні суспільних відносин. Отже, як за допомогою юридичних конструкцій, так і за допомогою частин системи права досягають особливого правового стану і процесу, до якого прагнули учасники правовідносин. Тому цілеспрямованість наповнює юридичним змістом не тільки норми системи права, але й юридичні конструкції.

Досліджувані категорії характеризуються функціональною спрямованістю, оскільки дають можливість вирішувати конкретні правові завдання. Юридичні конструкції наділені функціями, які відображають їх призначення, напрями їх впливу на суспільні відносини, мету у механізмі правового регулювання. Вони виконують прагматичну, інформативно-логічну, ідентифікаційну, абстрактно-фіксуєчу та інноваційну функції. Через структурні елементи система права виконує також певні функції, впливаючи при цьому на регулювання суспільних відносин та забезпечуючи їх. Кожен елемент системи права виконує свою специфічну

функцію, іншими словами, він кристалізується навколо конкретної функції.

Для досліджуваних понять характерна наявність правової норми. Правова наука застосовує правову норму як один із теоретичних методів пізнання права. Норма права є частиною системи права – це найпростіше, односистемне правове утворення, за допомогою якого відображається й закріплюється найпростіше правило юридично значущої поведінки. Норма права передбачає свободу учасників регульованих суспільних відносин у подвійному сенсі: по-перше, як здатність волі суб'єкта свідомо обирати той чи інший варіант поведінки, а по-друге, як можливість діяти, переслідувати й здійснювати певні цілі [13, с. 127]. На думку А. Черданцева, юридичні конструкції, які виражені в нормах права, не мають межі, оскільки юридична наука вивчає норми права, а значить, і юридичні конструкції, так чи інакше виражені в нормах права [4, с. 150]. Тому, дівавши відображення в нормах права, юридична конструкція не тотожна їм. Норми права або комплекс норм, які об'єднуються в цілісне утворення, беруть участь у формуванні юридичних конструкцій і виконують певне завдання, надаючи їм регулятивного значення [14, с. 824]. Конструкція як набір елементів являє собою органічну систему, де елементи об'єднані в юридичну конструкцію не довільно [15, с. 56-61, 456-457]. Це означає, зокрема, що: ідея конструкції є основою для об'єднання елементів; кожен елемент у рамках конструкції виконує самостійне завдання; кожен елемент може мати власну структуру, з унікальними властивостями, а також може справляти зворотній вплив на конструкцію в цілому, елемент може повністю визначати спосіб, за допомогою якого реалізується ідея конструкції. Юридична конструкція надає нормам права логічності, обумовлює послідовність їх письмового викладу, зумовлює зв'язок між нормами права, сприяє повному, чіткому врегулюванню суспільних відносин. Ще Н. Коркунов вказував на відносну стійкість юридичних конструкцій порівняно з часто змінними нормами права [16, с. 37]. З приводу стабільності теоретичних конструкцій як «ядра правового знання» М. М. Тарасов пише, що конструкції «... транслиються через епохи, зберігаючи свою цінність незалежно від філософських картин світу, етичних імперативів і наукових парадигм» [17, с. 30]. Це означає, що, незважаючи на зміну правових норм і відповідних нормативних конструкцій, теоретичні конструкції зберігаються у відносно незмінному вигляді. Використання юридичної конструкції націлює законодавця на те, щоб з достатньою повнотою регламентувати всі її елементи. За висловом В. Горшенева, юридичні конструкції являють собою схеми, моделі, типові зразки, трафарети, використовувані законодавцем для формулювання правових норм, побудови права, його систематизації, з їх допомогою зводиться «скелет» права [18, с. 113-118]. Так, Д. Вінницький зауважив, якщо законодавець у процесі створення норм права мислить юридичними конструкціями як абстрактними образами побудови норма-

тивного матеріалу, а вже після цього – нормами права, які мають більш конкретний характер, то це свідчить про те, що юридичні конструкції безпосередньо відображають глибокі внутрішні зв'язки, які існують у системі норм певної галузі права [19, с. 37].

Цікавим у цьому сенсі може виявитися таке висловлювання Р. Ієрінга, у якому він пов'язує поняття «юридичної конструкції» з правовим інститутом. «Правовий інститут, – пише він, – є не простим зібранням окремих правоположень, що стосуються одного і того ж відношення, а чимось природно відмітним від нього. Положення права – матерія <...> вони мають лише матеріальне існування; інститути ж права являють собою логічні індивідуальності, юридичні тіла, ми охоплюємо і наповнюємо їх увявленням про індивідуальне буття і життя. Вони виникають, гинуть, діють, вступають у зіткнення з іншими, вони мають свої завдання, цілі, яким служать, і відповідно цьому – своєрідні сили і властивості і т. п.» [20, с. 359]. Аналогічну думку висловлює С. Алексєєв, а саме, що особлива юридична конструкція того чи іншого комплексу норм і є тією головною (а безпосередньо в регулятивній і охоронній сферах – єдиною) підставою, що об'єктивно виділяє даний комплекс норм в особливий первинний структурний підрозділ – правовий інститут [21, с. 63]. У цьому разі ототожнюються поняття «юридична конструкція» і «правовий інститут», тоді як у дійсності це різні явища. Правовий інститут – це елемент системи права, наділений сукупністю правових норм, які регулюють певну групу (вид) однорідних суспільних відносин права [22, с. 211], тоді як юридичні конструкції складаються з правових засобів (заборона, дозвіл, зобов'язання). Якщо розглядати в контексті поняття правового інституту, тоді поняття юридичної конструкції є значно ширшим. В одному правовому інституті може існувати кілька правових конструкцій, і чим більший нормативний масив тієї чи іншої галузі, а також окремих інститутів у межах галузі, тим більша наявність юридичних конструкцій. Подібність цих правових явищ полягає у сукупності правових норм, а відмінність – у функціональному призначенні: призначення правового інституту – досягнення конкретних регулятивних цілей, а юридичної конструкції – додавання зібраним нормам внутрішньої єдності, функціональності. При цьому юридична конструкція повинна бути внутрішньо несуперечливою, а всі її елементи повинні бути чітко визначені в законодавстві [23, с. 69].

Для даних правових категорій характер на наявність процесу уніфікації, тобто приведення чинного права до єдиної системи, усунення розбіжностей і надання одноманітності правовому регулюванню подібних або близьких видів суспільних відносин. Юридична конструкція являє собою явище, яке дозволяє уніфікувати структурні підрозділи системи права. Уніфікація на рівні системи права є формою вираження інтеграційних процесів, вони зумовлені ускладненням суспільного життя і розвитком суспільних відносин. Об'єднанні в групи норми, які регулюють типові, схожі правовідносини

в межах галузі, підгалузі, інститутів, субінститутів, можна назвати своєрідними правовими засобами, які є одним із головних моментів уніфікації. Саме тут уніфікація набирає свою силу. Уніфікація може проходити двома способами: це злиття близьких структурних частин системи права, а в іншому – самостійність кожного зберігається, і для них створюються нові правила, термінологія, керівні начала принципи і т. п. У першому випадку уніфікація набирає забарвлення більш глибокого і, якщо вона можлива, то їй надається перевага. Уніфіковані юридичні конструкції – це ті, які призначені виключно для гармонізації українського законодавства і міжнародного права.

Потрібно відзначити, що система права та юридична конструкція співвідносяться з ефективністю правового впливу. Дієвість зазначених явищ залежить від їх нормативної якості. Для нормативності характерно, що відображається в нормах, будучи нормативним узагальненням. Від того, як наповнені норми в інтелектуальному порядку, узагальненні, від того, як рівень їх «узагальненості» можна розвивати, залежить якість нормативності. І річ не в тому, що юридичні норми є центральним, ключовим компонентом правової дійсності, а в тому, що саме за допомогою юридичних норм різноманітні засоби впливу, захисту і т.п. набувають правового характеру [24, с. 94]. Знову ж таки юридична конструкція – найбільш складний у творчо-організаційному плані прийом правотворчої техніки, який знаходиться в одному ряду з такими феноменами, як правові ідеї, правові принципи, аналогія права і закону, правові аксіоми, з вільним законодавством, слід ставити питання про необхідність їх оптимізації [25, с. 9]. З іншого боку, юридичні конструкції виступають як засіб, за допомогою якого здійснюється тлумачення права, і є засобом пізнання, який займає проміжне положення між теорією та дійсністю. Юридична конструкція дозволяє суб'єктам правотворчої діяльності вникати в сутність складних переплетень у структурі права, виділити підстави і визначити процедуру застосування юридичних засобів, створити дієвий механізм забезпечення правореалізації. Недоліки юридичної техніки, одним із прийомів якої є юридична конструкція, – правові колізії, прогалини, порушення міжгалузевих і внутрішньогалузевих зв'язків права – збільшують неправомірність у тлумаченні нормативного матеріалу, що знижує результативність цих правових явищ.

Відмінність юридичної конструкції та системи права як правових феноменів полягає в тому, що окремо один від одного ці правові явища не завжди можуть досягнути поставленої мети у вирішенні певного завдання. Система права виникає тільки за умови особливого системного угруповання частин, які складаються в правову модель, що і являє собою конструкція. У свою чергу юридична конструкція відображає внутрішню структуру правового явища, а не просто окремі його властивості. Система права та юридичні конструкції дозволяють визначити місце і роль у механізмі правового регулювання,

простежити їх правову впорядкованість. Тому ці правові явища інтегруються у правові норми, імплементуються в механізмі правового регулювання. Система права складається із системи правових норм, а юридичні конструкції – із системи правових засобів і/або інших правових явищ. При цьому правові засоби можуть бути частиною юридичної конструкції, але і можуть утворювати самостійний структурну частину правової галузі.

Висновки

Проведений порівняльний аналіз юридичної конструкції та системи права дозволяє зробити висновок про те, що, незважаючи на наявність значних площин у термінологічному зіткненні, зазначені правові категорії все ж є різними правовими явищами. Юридична конструкція відрізняється від системи права більш високим рівнем організації та структуризації та містить більше регулятивних та правореалізаційних можливостей. Значення досліджуваних правових явищ полягає в тому, що вони доповнюють один одного, а використання юридичних конструкцій полегшує формулювання норм права. Юридичні конструкції поширюються на всю систему права, надають нормативній регламентації суспільних відносин чіткості та визначеності, відображають складну структурну побудову врегульованих правом суспільних відносин [26, с. 78].

Список використаних джерел:

1. Алексеев С. С. Проблемы теории права / С. С. Алексеев. – Свердловск, 1972. – Т. 1. – 342 с.
2. Общая теория государства и права / под ред. М. Н. Марченко. – М., 2001. – 504 с.
3. Алексеев С. С. Восхождение к праву: поиски и решения / С. С. Алексеев. – М., 2001. – С. 277-282; Тарасов Н. Н. Юридические конструкции в праве и научном исследовании (методологические проблемы) / Н. Н. Тарасов // Российский юридический журнал. – 2000. – № 3. – С. 26-31.
4. Черданцев А. Ф. Логико-языковые феномены в праве, юридической науке и практике / А. Ф. Черданцев. – Екатеринбург, 1993. – 298 с.
5. Фролов В. А. Юридические конструкции реализации запретов и ограничений при ввозе или вывозе через таможенную границу таможенного союза / В. А. Фролов // Административное и муниципальное право. – 2014. – № 11. – С. 154-167.
6. Батайкин П. А. К вопросу об эффективности юридических конструкций гражданско-правовой отрасли / П. А. Батайкин // Право и экономика. Документ. Комментарий. Практика. – 2013. – № 12. – С. 67-73.
7. Головина С. А. Трудовой договор как юридическая конструкция / С. А. Головина // Вестник Пермского университета. Юридические науки. – 2013. – Выпуск 3. – С. 65-71.
8. Онищенко Н. М. Правовая система: проблемы теории: монография. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.
9. Райхер В. К. О системе права / В. К. Райхер // Правоведение. – 1975. – № 3. – С. 60-70; Поленина С. В. Выступление на круглом столе журнала «Советское государство и право». Система советского права и перспективы ее развития // Советское государство и право. – 1982. – № 6. – С. 104.
10. Пархоменко Н. М. Система права // Великий энциклопедический юридический словарь / за ред. акад. НАН Украины Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007.
11. Алексеев С. С. Право на пороге нового тысячелетия: Некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи / С. С. Алексеев. – М., 2000. – 378 с.
12. Нашиц А. Правотворчество. Теория и законодательная техника / А. Нашиц. – М., 1974. – С. 213; Лукич Р. Методология права / Р. Лукич. – М., 1981. – С. 276.
13. Хропанюк В. Н. Теория государства и права / В. Н. Хропанюк. – М.: Интерстиль, 2000. – 377 с.
14. Червонюк В. И. Юридические конструкции в структуре права / В. И. Червонюк // Юридическая техника. – 2013. – № 7 (ч. 2). – С. 818-831.
15. Сырых В. М. Логические основания общей теории права: в 2-х т. / В. М. Сырых // Элементный состав. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 2001. – Т. 1. – 561 с.
16. Коркунов М. Н. Лекции по общей теории права / М. Н. Коркунов. – СПб., 2004. – 469 с.
17. Тарасов Н. Н. Юридические конструкции в праве и научном исследовании (методологические проблемы) / Н. Н. Тарасов // Рос. юрид. журнал. – 2000. – № 3. – С. 29-35.
18. Горшенев В. М. Нетипичные нормативные предписания в праве / В. М. Горшенев // Советское государство и право. – 1978. – № 3. – С. 113-118.
19. Винницкий Д. В. Российское налоговое право: проблемы теории и практики / Д. В. Винницкий. – СПб., 2003. – 280 с.
20. Иеринг Р. Избранные труды : в 2-х т. / Р. Иеринг. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – Т. II. – 598 с.
21. Алексеев С. С. Структура советского права / С. С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1975. – 297 с.
22. Скакун О. Ф. Теория держави та права / О. Ф. Скакун. – Х., 1997. – 496 с.
23. Батайкин П. А. К вопросу об эффективности юридических конструкций гражданско-правовой отрасли / П. А. Батайкин // Право и экономика. Документ. Комментарий. Практика. – 2013. – № 12. – С. 63-69.
24. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М.: Издательство БЕК, 1995. – 379 с.
25. Шаханов В. В. Правовые парадигмы: автореф. дис ... канд. юрид. наук / В. В. Шаханов. – Владимир, 2005. – С. 9.
26. Шутак І. Д. Юридична техніка : навч. посібник для вищ. навч. закл. / І. Д. Шутак, І. І. Онищук. – Івано-Франківськ, 2013. – 496 с.

Статья посвящена современному сравнительному анализу юридической конструкции и системы права на основании научных исследований. Сделан вывод, что данные категории являются целостными и самостоятельными правовыми явлениями, каждое из которых занимает свое место в механизме правового регулирования, а также юридическая конструкция обладает более высоким уровнем организации и имеет больший регулятивный и правореализационный потенциал, чем система права.

Ключевые слова: юридическая конструкция, система права, норма права, правовой институт, цель, функции, унификация.

The article is devoted to the modern comparative analysis of terminological views between the legal structure and the system of law on the basis of scientific research. It is concluded that these categories are integral and independent legal phenomena, each of which takes its place in the mechanism of legal regulation, as well as the legal structure has a higher level of organization and has more regulatory and right-realization potential than the system of law.

Key words: legal structure, system of law, norm of law, legal institute, goal, functions, unification.

